

ULOGA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH FRANJEVACA U FORMIRANJU JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI I KULTURE – OD DIVKOVIĆA DO FRA GRGE MARTIĆA*

Dalibor Brozović

O gramatičkim i stilskim značajkama jezičnog izraza kojim su se služili bosanskohercegovački franjevački pisci od Mateja Divkovića (1563.–1631.) do fra Grge Martića (1822.–1905.) može se govoriti s raznih stanovišta. Činjenica je da je do sada posvećivana najveća pažnja jezičnopovijesnomu značenju franjevačkih pisanih djela, ili možda točnije, njihovu značenju sa stanovišta historijske dijalektologije. O jeziku većine pisaca 17. st. imamo već monografske obrade, potrebno bi još bilo obraditi jezik Ivana Bandulavića (Bandulovića) i Pavla Papića, a od pisaca 18. st. monografski je obrađen jezik samo dvojice (Nikole Lašvanina i Filipa Laštrića ili Lastrića). Koliko mi je poznato, nema većih radova o jeziku franjevačkih pisaca 19. st., pa ni o jeziku samoga fra Grge Martića. Ta silazna linija od 17. do 19. stoljeća govori nam o karakteru historijskodijalektološkoga zanimanja – interes je izravno proporcionalan s pretpostavljenom mogućom koristi za dobivanje podataka o organskom dijalekatskom stanju u prošlim razdobljima. Istraživači nastoje ustanoviti u prvom redu ono što je karakteristično za govor pišćeva rodnoga kraja i oljuštiti sve eventualne kasnije nanose, knjiške utjecaje i sl.

Drugi je mogućí pristup sa stanovišta izraza, stilističkoga i literarno-historijskoga interesa. Pri takvu istraživanju zanima obrađivača izražajni arsenal pisca, geneza toga arsenala, utjecaji, putovi usavršavanja, uporabni modaliteti, funkcionalna distribucija i sl. Kako u povijesti dopreporodne hrvatske književnosti bosanskohercegovački franjevački pisci nemaju većega čisto beletrističkoga značenja (što je ipak donekle uvjetna karakterizacija, osobito što se tiče Mateja Divkovića), razumije se da je taj pristup – nazovimo ga izražajnim ili historijskostilističkim – ostao na periferiji interesa: zastupan je samo usputno u filološkim poglavljima literarno-historijskih ili historijskodijalektoloških rasprava.

Posljednji je pristup sa stanovišta standardizacionih procesa. Ti su procesi različitim putovima i načinima doveli do sadanjega novoštokavskog modela standardnog jezika Hrvata, Srba, Muslimana i Crnogoraca. Taj vid problematike nije dovoljno odražen u lingvističkim i literarno-historijskim radovima o djelima bosanskohercegovačkih franjevacá, izuzimajući donekle radove Herte Kune.

* Ovo je tekst referata pročitana na simpoziju »Fra Grgo Martić i bosanskohercegovačka književna i kulturna baština« što je u organizaciji Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti Filozofskoga fakulteta održan u Sarajevu 3. i 4. studenoga 1972.

Historijskodijalektološke rasprave o jeziku bosanskohercegovačkih franjevacu obrađuju razdoblje od otprilike dva stoljeća (M. Divkovića rođ. 1563., Filip Laštrić umro 1783.). Do danas su objavljeni radovi o sljedećim piscima: Matej Divković (1563.–1631.), Stjepan Matijević (oko 1580.–1654.?), Pavao Posilović (r. oko 1600.), Ivan Ančić (oko 1600.–1685.), Stipan Markovac-Margitić (?–1714. ili 1730.) Nikola Lašvanin (?–1750.), Filip Laštrić (1700.–1783.). Zanimljiv je ritam kojim se pojavljuju radovi o pojedinim piscima: M. Divković (P. Đorđević 1896.–98.), P. Posilović (M. Rešetar 1928/9.), I. Ančić (S. Marković 1958.), N. Lašvanin (A. Mladenović 1961.), F. Laštrić (H. Kuna 1967.), S. Matijević (S. Pavešić 1968.), S. Margitić (S. Vukmanović 1971.). Zanimljivo je naime dvoje: od tih sedam radova što su se pojavili u sedamdeset i pet godina dvije su trećine objavljene u posljednje desetljeće i pol, i drugo, kad bi se rasprava o Matijeviću prebacila s pretposljednega na drugo mjesto i o Margitiću s posljednjega na mjesto između Ančića i Lašvanina, dobilo bi se potpuno podudaranje kronologije pisaca i kronologije obrada. Oboje nam ponešto govori.

Svi su navedeni radovi monografskog karaktera, iznimkom je jedino Rešetarjev članak, a Mladenovićeva je rasprava također specifična. Svi obrađeni pisci pripadaju bosanskim šćakavskim govorima, i to jedni ijekavskim istočno-bosanskoga karaktera (M. Divković, S. Matijević, F. Laštrić), drugi zapadno-bosanskim govorima, ili ikavskim ili takvim u kojima dugi jat daje *ije*, a kratki *i* (Posilović, Ančić, Margitić, Lašvanin). Zastupani su od govorâ ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta i južniji (Divković iz Jelašaka i Laštrić iz Očevije) i sjeverniji govori (Matijević iz današnje Tuzle, onda Soli), a govori zapadnobosanskog poddijalekta današnjega mlađeg ikavskoga dijalekta također su dobro zastupani četverokutom Glamoč (Posilović), Lipa kod Duvna (Ančić), Jajce (Margitić) i Lašva (Lašvanin).

Što nam donosi navedenih sedam rasprava? U prvom redu, usporedbe osobnoga govora pojedinih pisaca i današnjega govora u njihovim rodnim mjestima, nakon eliminacije knjiških elemenata u tekstovima i migracionih utjecaja u suvremenim narodnim govorima, pokazuju nam da je dijalekatskih smjena u posljednjim stoljećima bilo manje nego što se u starijoj znanosti pretpostavljalo. Drugo, dobili smo podatke o razvojnom tijeku različitih dijalekatskih procesa, osobito o onim pojavama koje su i inače važne u klasifikacionim operacijama, na primjer, da se pozovem na najkarakterističnije, o sudbini glasa *h* i o razvoju novoštokavske deklinacije. I na koncu, u velikoj su mjeri razjašnjena neka pitanja koja su veoma važna upravo za bosanskohercegovačku historijsku dijalektologiju. Pitanje šćakavizma riješeno je definitivno, postepeno se pokazalo, usprkos starijim mišljenjima, da su bosanski govori, ijekavski i ikavski (i miješani), i u prošlosti bili šćakavski. To se shvaćanje polako probijalo u radovima o jeziku franjevačkih pisaca, i mislim da je s raspravama H. Kune

i S. Vukmanovića pobijedilo. Primjeri koji su navodili na pomisao da su stariji pisci bili možda štakavci, usprkos suvremenim govorima, mogu se otpisati ili na neodređenu vrijednost znaku **Ш** u bosančici, ili na dubrovački utjecaj (koji je bio veoma jak, na razne načine, u cijelom razdoblju što nas zanima), ili na općenitu tendenciju da se štakavski refleks prihvati kao jezična norma franjevačkih pisaca, ne samo bosanskohercegovačkih nego i dalmatinskih i slavonskih, o čem poslije. Što se pak tiče jata, napredak je velik, ali ne tolik kao u pitanju šćakavizma.

Za samu staru ijekavsko-ikavsku granicu do sada obrađeni pisci ne daju mnogo podataka naprosto zato što, izuzev Lašvanina, nisu iz krajeva u njezinoj blizini. Ali pokazalo se da međurječje Bosne i Drine i slijev gornje Bosne imaju ijekavski refleks od same likvidacije starohrvatskosrpskoga zatvorenoga *e* kao refleksa praslavenskoga jata, drugim riječima, da u tim krajevima nikada nije bilo ikavštine. Starija je dijalektologija smatrala da je to područje bilo ikavsko pa naknadno ijekavizirano. To je shvaćanje zastupao u prvom redu Aleksandar Belić, koji je na taj način želio objasniti ikavizme u šumadijsko-vojvodanskome dijalektu. No u radovima Pavla Ivića našli su srbijanski i vojvodanski ikavizmi drugo objašnjenje, a terenska su istraživanja Ivana Brabeca i moja pokazala da se u istočnoj i središnjoj Bosni nalazi originalan ijekavski govor kakav je mogao nastati samo na tom području. Spomenuti radovi S. Pavešića i H. Kune o jeziku Matijevićevu i Laštrićevu dali su tim zaključcima dijakronijsku perspektivu, to više što je u tim radovima (dijalektološkim i historijskima) davana ujedno i nova analiza Divkovićeva jata. Tako je ijekavski karakter istočne polovice bosanskoga područja nesumnjivo utvrđen, o čem se u prošlosti više nego sumnjalo, ali su se zato otvorila nova pitanja o jatu u zapadnoj polovici.

Današnji su govori zapadno od rijeke Bosne svi ikavski ukoliko nisu očiti migracioni. Naravno, izuzimaju se dolina rijeke Fojnice, uži gornji tok Bosne i djelomično slijev Usore, koji tereni pripadaju u dijalekatskom smislu istočnoj Bosni. Smatralo se da su u zapadnoj Bosni narodni govori bili i prije ikavski, a što je Rešetar našao u Posilovića govor s dugim jatom *ije* i kratkim *i*, objavljavalo se utjecajem ijekavskih pisaca, bosanskih i drugih, i utjecajem migracionih ijekavskih govora, s time da se dugi ijekavski refleks, kao izrazitiji, lakše prima. Nisu se dakle te pojave ozbiljno povezivale s današnjim dijalekatskim stanjem u žepačkom i jablaničkom govoru, gdje imamo također model *dijete-diteta*, kako je otkrio sam Rešetar. No analiza primjerâ Milenka Filipovića iz narodnoga govora okolice Kaknja i Zgošće i moja dijalekatska istraživanja na istom terenu pokazuju i tu isti refleks, a po mojem je mišljenju on nekada bio zastupan i u dolini Neretve, dok s druge strane više-manje isti refleks nalaze S. Marković u Ančića i S. Vukmanović u Margitića. Prvi još odbacuje vjerovatnost organskoga ijekavsko-ikavskoga refleksa, ali Vukmanović je ipak skloniji toj mogućnosti. U svjetlu svih činjenica, i dijalektoloških i u svjedočan-

stvima starih franjevačkih pisaca, može se uzeti da je organski karakter vjerojatniji, iako još nije definitivno dokazan. Mislim da se radi o tome da je većina ikavskih refleksa (izuzev čakavske, i možda Makarsko primorje) dobivena ne izravno od starohrvatskosrpskoga zatvorenoga *e*, nego preko diftonga, istoga koji je dao i ijekavske reflekse (i vjerojatno ekavske u Slavoniji). Može se lako pretpostaviti da je dvoglasnik u kratkim slogovima prelazio u *i* prije nego u dugima – analogiju imamo i u prijelazu *uo > u*, gdje su također, bar na nekim terenima bile dvije faze.

Jezični spomenici starijih franjevačkih pisaca dali su dakle zaista znatan prilog za bosansku dijalektologiju i u sinkronoj i u dijakronoj perspektivi. Šteta je to što nije obrađen i koji ikavski štakavski pisac (zap. Hercegovina), ali oni su se općenito kasnije javljali od šćakavaca. U svakom slučaju, franjevački pisci dali su nam u stanovitim razdobljima najopsežnije i najraznovrsnije tekstove u bosanskohercegovačkim govorima pa nam proučavanje njihova jezika može još mnogo dati za rasvjetljavanje zakučastih pitanja o staroj zapadnoj štokavštini. Bez obzira kako se taj fenomen shvaćao npr. u koncepcijama Belićevim, Ivićevim ili mojima, sigurno je da je to jedan od ključnih problema hrvatskosrpske dijalektologije i da je središte staroga zapadnoštokavskog narječja predstavljao današnji teritorij SR Bosne i Hercegovine (bez njezina nekada čakavskoga zapadnog ruba uz Unu i preko nje i bez istočne Hercegovine), a da su mu Slavonija i štokavska Dalmacija s Dubrovnikom bile samo krila, manja i manje tipična. U doba kad se javljaju franjevački pisci, stara je zapadna štokavština već u integraciji sa starom istočnom štokavštinom (unutarnjom konvergencijom, migracionim procesima), ali franjevački nam tekstovi još uvijek mogu više dati nego mnogi suvremeni govori.

Za sada je još teško ocijeniti doprinos bosanskohercegovačkih franjevacu sa stanovišta koje smo nazvali izražajnim ili historijskostilističkim. Svi obrađivači njihova jezika ističu književno-jezične uzore starijih bosanskohercegovačkih franjevačkih pisaca u njihovim dubrovačkim i dalmatinskim prethodnicima, a npr. u Divkovića i Margitića imamo čak i uklopljenih tekstova. I u literarno-filološkim istraživanjima pisaca koji nisu lingvistički obrađeni, kao npr. Bandulavić, naglašuju se slični momenti. Te su tekovine franjevački stariji pisci prenosili mlađima, one su se u njihovim tekstovima dalje razvijale i kombinirale s njihovim vlastitim doprinosom. Naravno, dostignuti izražajni arsenal ne treba ograničavati samo na estetsku funkciju – već je rečeno kako je čisto beletristička komponenta u franjevačkih pisaca od sporednijeg značenja. No treba imati na umu da su franjevački tekstovi u žanrovskom smislu prilično raznovrsni, obuhvaćaju raspon od skromnih religioznih stihova do popularne filozofije, pa je jasno da je za te tekstove bila potrebna prilično razvijena frazeologija i bogat, izgrađen rječnik, jedno i drugo osposobljeno za složenije i apstraktnije izlaganje.

Razumije se, polazeći od današnjega jezičnog standarda, a također i od on-
dašnjih narodnih govora, u toj je frazeologiji i nešto manje u rječniku bilo i
mnogo neuspjelih sastojaka: krutih i nespretnih izričaja, djelomično i pod utje-
cajem latinske ili talijanske sintakse, neprikladnih kalkova s latinskoga ili tali-
janskoga, i sl.; samo treba imati na umu da se ne radi u tim nedostacima uvijek
o »prinosu« samih bosanskohercegovačkih franjevaca, nego u mnogim sluča-
jevima o nasljedovanju Dalmatinaca i osobito Dubrovčana, ili pak o nekritičnom
primanju od njih. S druge pak strane veoma nas često iznenade frazeološke
ili terminološke pojedinosti koje zvuče začudno svježje i moderno, tako da nam
je teško vjerovati kako ne potječu iz posljednjih stotinjak godina.

Izvorišta frazeološke i rječničke nadgradnje treba tražiti na raznim stra-
nama. Tu svakako dolazi u obzir tzv. »novostoškavska folklorna koine«, speci-
fična naddijalekatska stilizacijska jezična formacija. Nju ne treba shvaćati po-
jednostavljeno samo kao jezični izraz »narodne pjesme«, s arsenalom poetiza-
ma, jer se radi o kudikamo široj pojavi. Osim toga, njezini korijeni sežu u
prednovostoškavsko razdoblje, a u pisanom su jeziku, ujedno, sudjelovali i ele-
menti folklorne stilizacije nenovostoškavskoga, pa čak i neštoškavskoga podri-
jetla. U svakom slučaju, imamo posla s veoma specifičnim pojavama o kojima
se obično nije vodilo mnogo brige u lingvistici, što je gdjekada vodilo dugo-
trajnim nesporazumima – S. B. Bernštejn pokazao je kako se pojedine jezične
činjenice mogu mnoga stoljeća održavati i usmenim putem, a da se u narodnim
govorima gotovo nikada ne registriraju, pa im se često pridaje »knjiški karak-
ter«, potpuno neopravdano.

Posebno bi bilo zanimljivo istražiti odnos jezika u franjevačkim pisanim
spomenicima i tzv. razgovornoga jezika i njegovih različitih vidova. Kao nad-
dijalekatski oblik jezične egzistencije, regionalnoga ili općega značaja i značenja
u nekoj zemlji, razgovorni je jezik najčešće u položaju pastorčeta: dijalektolozi
se za nj ne zanimaju zbog njegova neorganskoga karaktera, dapače, on im je
»neprijatelj«, jer utječe na »čistoću« narodnoga govora, a ni proučavatelji
standardnog jezika nisu mu više naklonjeni, jer on rađa većinu grijeha prema
normi. U nekim je slavenskim zemljama razgovorni jezik veoma važna katego-
rija, npr. osobito u Sloveniji i Češkoj, ali posebnu mu je pažnju posvećivala
najviše češka lingvistika, drugdje je uglavnom zapostavljen. U Bosni se razgo-
vorni jezik bez sumnje bio prilično razvio još prije modernoga vremena, a živi
i danas – sam znam iz terenske dijalektološke prakse koliko je teško odijeliti
utjecaje razgovornoga i standardnog jezika na mjesne govore i koliko je gdje-
kad teško dobiti organski mjesni, a ne općebosanski razgovorni oblik. No koli-
ko god u novijim razdobljima razgovorni jezik ometa standardizacijske procese,
u prošlosti im je morao pomagati, jer se nalazio na sličnoj sociolingvističkoj
(urbanoj civilizacijsko-jezičnoj) razvojnoj liniji. Zato je morao i u frazeološkom
i terminološkom smislu u ponešta razviti što se moglo uklopiti u pisani jezik.

U ovom sam kompleksu već spomenuo latinske i talijanske utjecaje u izgrađivanju frazeologije i rječnika. Što se tiče latinskih impulsa, oni su još od srednjega vijeka općeevropski; najdublji su, naravno, u romanskim jezicima, nešto slabiji, ali još uvijek izravni u jezicima germanskih i onih slavenskih naroda što su se civilizacijski naslanjali na romansko-germanski kompleks, a često su posredni u jezicima onih Slavena što nastavljaju bizantske tradicije. Latinski elementi nisu dakle ništa osobito, no za talijanske to ne možemo reći. Svim slavenskim narodima izuzev Hrvate jezični utjecaji iz romansko-germanske Evrope dolaze kroz njemački (izravno) ili francuski filter (posredno). U Hrvata je praktički do konca 16. stoljeća gotovo isključivo prevladavao talijanski utjecaj, koji je u cijelom jadranskom pojasu bitno djelovao na frazeološko-tekstičko izgrađivanje pismenoga jezika i na (orto)grafijske inventare i navike (i to ne samo u latinici). Razumije se, ne mislim tu samo na beletrističku proizvodnju – možda je nebeletristička bila u ponečem i važnija.

Od druge polovice šesnaestoga stoljeća jadranska se dostignuća intenzivnije prenose na sjever. Na kajkavsko-sjeveročakavskom području kretanje polazi uglavnom sa širega kvarnerskoga područja, a nosioci su toga procesa pojedine velikaške porodice i sitniji plemići, zatim pismeni ljudi Vitezovićeve tipa i konačno nastavljači glagoljaških tekovina (makar i ne prenosili uvijek i same glagoljice). Na štokavskom i donekle južnočakavskom području glavni su nosioci sličnih procesa bili franjevci provincije Bosne Srebrene, i to je činjenica kojoj se važnost nikada ne može dovoljno naglasiti. Franjevci su jadranske jezične tekovine iz Dubrovnika i mletačke Dalmacije usvojili i prenijeli u Slavoniju i u hrvatske naseobine u Ugarskoj. Bitna je činjenica da su se svi štokavski Hrvati nalazili u krugu djelovanja Bosne Srebrene, da je ona čvrsto povezivala Dalmaciju i Slavoniju i da njezin utjecaj nije prestajao nakon postupnoga otpadanja pojedinih krajeva ispod njezine jurisdikcije.

Gljučno je doba franjevačkoga kulturno-jezičnog djelovanja 17. stoljeće i prva polovica 18. stoljeća, nakon toga Dalmacija s Dubrovnikom i Slavonija mogu već međusobno surađivati i bez posredništva, a postepeno opet jača utjecaj s juga na bosanskohercegovačke franjeve, čemu se sad priključuju i utjecaji iz Slavonije. No djelovanje Bosne Srebrene u navedenih stoljeće i pol ostaje jednom neizmjerljivo važnom funkcijom u hrvatskoj jezičnoj i kulturnoj povijesti. Zajedno s analognim procesima na kajkavsko-sjeveročakavskom području ta je funkcija bitno uvjetovala cio kasniji razvoj. Opet ističem talijansku komponentu, ona je razlikovno obilježje (»distinctive feature«) hrvatske jezične civilizacije u slavenskom svijetu: nakon dolaska Habsburgovaca pojavljuje se i njemački filter, ali on je u Hrvata uvijek ostao inferioran – tj. kasniji, regionalan, neadaptiran i ujedno osjetan uglavnom samo u površinskoj strukturi.

O toj bi problematici trebalo još mnogo govoriti, ali nedostaju konkretna istraživanja. Neke su pak pojave posve očite, npr. posredničko djelovanje bo-

sanskohercegovačkih franjevaca u razvoju hrvatske latiničke grafije s neutralizacijom madžarskih utjecaja u Slavoniji i talijanskih u Dubrovniku i mletačkoj Dalmaciji (to su dva razna tipa italoïdnih grafija).

*
* *
*

Pitanja frazeološko-leksičke izgradnje, kojima smo se do sada bavili, posve su različito područje od standardizacijske jezične problematike, iako su s njome u uskoj vezi. Naime, pisani se jezik može u frazeološkom i leksičkom (prvenstveno terminološkom) smislu prilično uspješno razvijati i bez jedinstvene gramatičke norme, prije svega fonetske i morfološke. Moguće je dakle i dijalekatsko šarenilo u pisanome jeziku.

Od pitanja o kojima smo već govorili, samo (orto)grafijska problematika neposredno pripada standardu, ali kako franjevačko djelovanje na tom polju – uza sve zasluge – nije bilo izravno na onoj liniji koja je riješila problem hrvatske latiničke grafije (to je riješio hrvatski narodni preporod), nećemo se zadržavati na toj temi.

Ostavimo li po strani kajkavsko područje, koje se tek u tridesetim godinama prošloga stoljeća definitivno pridružilo razvoju na štokavsko-čakavskom kompleksu (iako su takve tendencije i prije bile jake), onda imamo ovakvu periodizaciju razvoja pismenosti u Hrvata:

1. Razvoj do konca 15. stoljeća. Tu imamo nekoliko faza, ali ne tiču se u većoj mjeri neposredno naše teme pa se njima nećemo baviti.
2. Razvoj u 16. stoljeću.
3. Razvoj u 17. stoljeću i u prvoj polovici 18. stoljeća.
4. Razvoj od sredine 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća; tu se osjećaju dvije faze – do konca 18. stoljeća i nakon njegovih dvadesetih godina – ali razlika među tim dvjema fazama ovoga perioda nije bitno važna za našu temu.
5. Razvoj od tridesetih godina prošloga stoljeća do njegova konca. I u tom razdoblju imamo dvije faze: u prvoj postepeno izumire čakavština iz standardnojezične uporabe, u drugoj se vode borbe među tzv. »jezičnim školama«.
6. Razvoj u 20. stoljeću. O njegovim fazama nećemo govoriti, jer izlaze iz naše teme.

Prema tome, zanima nas raspon od drugoga do petoga razdoblja, eventualno s pojedinim njihovim fazama. U svakom su se od tih razdoblja postavljala određena konkretna pitanja i ono ih je moralo rješavati. To i jest razlog zašto smo kajkavsko područje ostavili po strani, iako se ono tehnički dobro uklapa

u tu periodizaciju – na tom je terenu, naime, repertoar problema bio nešto drugačiji (naravno, s četvrtim se razdobljem i kajkavsko područje automatski uključuje). Drugi je razlog u tome što taj teren nije imao jačih veza s djelovanjem bosanskohercegovačke redodržave (što nipošto ne znači da uopće nije bilo veza). Isto je tako potrebno isključiti iz periodizacije periferijske tzv. retardacione pojave (poput one najtipičnije u gradišćanskih Hrvata, koja i danas traje u priličnoj mjeri).

Počet ćemo, dakle, s drugim razdobljem. U njem bosanskohercegovačka franjevačka književnost još doduše ne sudjeluje, iako su Divković, Bandulavić i Matijević u 16. stoljeću rođeni i uglavnom već i formirani, ali njihova pisana djelatnost počinje tek s dolaskom sljedećega razdoblja. No šesnaesto je stoljeće za nas važno zato što je ono podloga na kojoj se odvijaju procesi u trećem razdoblju. U drugome se razdoblju naime rješavaju najkrupnija pitanja: izbor narječja, čakavskoga ili štokavskoga, za temelj pisanomu jeziku, i izbor pisma. Dakle, ne koji konkretan štokavski ili konkretan čakavski dijalekt, nego štokavština ili čakavština uopće. I nije u pitanju (orto)grafijska problematika u okviru jednoga pisma, nego samo pismo: latinica ili zapadna ćirilica, »bosančica« (glagoljica više nije u pitanju, to je riješeno već u prvom razdoblju).

Razumije se, treba uzimati u obzir svu pisanu praksu, a ne kako smo mi navikli, samo tiskana djela (i to prvenstveno samo beletristična), a od ostalih samo literarno ili filološki važnija. I drugo, nije važna samo »proizvodnja«, nego i »potrošnja« – da nisu bili u 16. stoljeću određeni »potrošački« uvjeti, ne bi na početku 17. stoljeća od trojice prvih bosanskih pisaca dvojica tiskala svoja djela ovakvom ili onakvom ćirilicom (Divković, Matijević), a samo jedan latinicom (Bandulavić). Dakle, pitanje pisma bilo je još otvoreno, iako je u samom primorju bila jasna tendencija u korist latinice. Ni pitanje dijalekatske osnovice nije još moglo biti riješeno, južna je čakavština još jaka ne samo u beletristici (Hvar, Split, Zadar i dr.) nego i u drugoj pismenosti (lekcionari, pravni spisi i sl.). Štokavština je u »proizvodnji« predstavljena praktički uglavnom Dubrovnikom, a dubrovački je govor tada još nenovoštokaviziran i samim time još dalek mogućim štokavskim »potrošačima« (dijelovi Dalmacije, Bosne i Slavonije, zap. Hercegovina).

Treće je razdoblje zateklo oba problema prethodnoga razdoblja, i oba su dobila konačna rješenja. U pismu je izbor pao na latinicu, i tu su, koliko se god to činilo paradoksalno, bosanskohercegovački franjevci odigrali vrlo bitnu ulogu. Naime, oni su imali mogućnosti da podrže postojeću tradiciju »bosančice« u Dubrovniku i u dijelu Dalmacije, djelovanjem i »društvenom narudžbom«, i da je dalje razvijaju u Slavoniji, gdje se to pismo čitalo, po svjedočenju Reljkovićeve. Ali dobiva se gotovo dojam da su franjevci iskoristili postojeće čitalačke navike kako bi razvili pismenost uopće da se lakše prijeđe na latinicu. Naravno, to je malo pretjerana formulacija, i nije se radilo o svjesnoj djelat-

nosti, ali takva formulacija ilustrira što se zapravo dogodilo. U svakom slučaju, do sredine 18. stoljeća definitivno je riješen problem pisma.

Do sredine 18. stoljeća riješen je i problem osnovnoga narječja – od tada se čakavština više ne javlja kao pisani hrvatski jezik sve do 20. stoljeća, kada se javlja moderna hrvatska dijalektalna poezija, no to je već pojava potpuno druge kategorije. U tom procesu pisci Bosne Srebrene nisu neposredno sudjelovali, on se i odvijao dalje od središta njihova djelovanja, ali već sama opstojnost i potencijal terena na kojem su oni djelovali, bili su snažan argument, kako je prekrasno uviđao čakavac Bartol Kašić već u prethodnom razdoblju u svojim dobro poznatim razmišljanjima o jeziku.

Treće razdoblje nije samo riješilo jezični problem naslijeđen iz 16. stoljeća. U trećem se razdoblju javljaju dva nova jezična pitanja, od kojih je jedno našlo svoj odgovor, a drugo je predano u naslijeđe četvrtom razdoblju. Nije odlučen izbor između ikavštine i ijekavštine, a riješilo se pitanje konkretnoga tipa štokavštine. U 17. stoljeću i u prvoj polovici 18. stoljeća pismenost se razvija na sljedećim štokavskim terenima: Dubrovnik, (štokavska) Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Slavonija s južnom Ugarskom. Dubrovnik je tada već novoštokaviziran i nalazi se na sličnom razvojnom stupnju kao drugi novoštokavski krajevi, samo s nešto više vlastite boje i s više arhaizama nego što je to u novoštokavskom prosjeku. Hercegovina je novoštokavska, Dalmacija također, radilo se o starijačkim šćakavskim govorima između Cetine i Neretve, ili o migracionim šćakavskim zapadno od Cetine. Bosna je razdijeljena: ikavski krajevi na zapadu novoštokavski su ili u procesu novoštokavizacije, ijekavski krajevi na istoku pripadaju istočnobosanskom (ijekavsko-šćakavskom) dijalektu, koji nije novoštokavski (nije to zapravo ni danas) i samo se nalazi pod novoštokavskim utjecajima. U Slavoniji i južnoj Ugarskoj imamo razne novoštokavske govore, i dva nenovoštokavska dijalekta – slavonski u oba kraja, naseljeni istočnobosanski samo u južnoj Ugarskoj. U toj situaciji imamo dakle novoštokavske govore, prilično slične, u svim krajevima, a samo ponegdje nenovoštokavske govore, i to takve što pripadaju raznim dijalektima, pa prema tomu nisu međusobno bliski kao novoštokavski, a i sami se nalaze pod novoštokavskim utjecajem.

Takva slika uvjetuje i ponašanje pisca. Kao što su u 16. stoljeću Dubrovčani bili počeli pisati svojim tada još nenovoštokaviziranim dijalektom, a u 17. stoljeću slijede svoj govor koji je stupio na put novoštokavskoga razvitka, tako i u Bosni u 17. stoljeću Divković i Matijević (jezik toga drugoga prilično je heterogen) počinju sa svojim nenovoštokavskim istočnobosanskim dijalektom, ali njihovi su nastavljači svi novoštokavci, izuzev Laštrića, s kojim se i završava treće razdoblje. Uostalom, i u samim se Divkovićevim djelima jezik u kasnijim izdanjima modernizira (i ikavizira donekle, što će se još spomenuti). Ista će se situacija ponoviti i u Slavoniji, opet jedno stoljeće poslije: u 18. stoljeću

imamo isprva kolebanje između novoštokavskoga tipa i domaćega slavonskog nenovoštokavskog dijalekta, ali oko polovice stoljeća razvoj se priklanja novoštokavštini.

Govoreći u ovom kontekstu o novoštokavštini, potrebna su neka objašnjenja. U prvom redu, i u njoj su samoj tada još neki procesi bili u toku, npr. u deklinaciji, a osim toga, odlučivanje za ovaj ili onaj opći tip značilo je u jezičnoj praksi više nego što to pokazuju tekstovi – oni naime ne registriraju naglasaka.

Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u svim tim procesima u tijeku trećega razdoblja bila je prilično odlučna, oni su ih usmjeravali više-manje s tendencijom da na terenu njihove redodržave bude što homogeniji pisani jezik. Školovanje, kretanje, dopisivanje, pastoralna djelatnost – sve je to i zahtijevalo takav razvoj i ujedno mu pogodovalo. Tu će biti i razlog zašto je u trećem razdoblju, za razliku od četvrtoga, ikavština u pismenosti napredovala na štetu ijekavštine, pa se i nova izdanja Divkovićevih djela postepeno ikaviziraju.

Četvrto razdoblje nastupa s osnovnim jezičnim pitanjem već riješenim – na području koje je u dijalekatskom smislu štokavsko (novoštokavsko ili nenovoštokavsko) ili južnočakavsko nema više druge pismenosti osim novoštokavske. Nema više ni problema pisma, ostaju samo (orto)grafijska pitanja u okviru latinice. I u jeziku i u pismu preostala su dakle pitanja od manjega načelnog značenja, ali time ne i laka.

S (orto)grafijskom se problematikom nećemo zadržavati, već je rečeno što je bilo važno o pripremanju četvrtoga razdoblja i o zaslugama Bosne Srebrene što slavonska i jadranske grafije nisu postale različite koliko bi mogle biti. U ovom četvrtom razdoblju sada se već uostalom pokreću i akcije za jezičnu i grafijsku normativnu suradnju na liniji Dubrovnik–Slavonija ili Dubrovnik–Dalmacija, u čem više ni Bosna ni franjevci ne mogu imati u novim prilikama odlučniju riječ, što ne znači da bosanskohercegovački franjevački pisci druge polovice 18. stoljeća i prvih desetljeća 19. stoljeća nisu utjecali na jezični razvoj u Dalmaciji i Slavoniji i u Hrvatskoj uopće. O skromnijim piscima iz prvoga dijela toga razdoblja znamo na žalost premalo u jezičnom pogledu, pri koncu pak pojedinci počinju već i djelovati aktivnije u jezičnim procesima, prethodeći tako Marijanu Šunjiću, Martinu Nediću, Ivanu Frani Jukiću i samomu Grgi Martiću, koji već pretežno ili potpuno pripadaju petomu razdoblju. No o franjevačkim piscima četvrtoga razdoblja, među kojima se počinju javljati i pojedinci podrijetlom sa štokavskoga područja, mislim se posebno pozabaviti. U svakom slučaju, čini mi se da je njihov jezik ujednačeniji i delokaliziraniji nego u njihovih prethodnika. I još jedno, u četvrtom se razdoblju nastavlja povezanost bosanskohercegovačkih franjevaca s njihovom braćom u Slavoniji i Dalmaciji – sada ona »plaćaju dugove« školovanjem i drugim načinima, što sve mora imati odraza u jezičnoj nivelaciji.

Odnos ikavštine i ijekavštine u četvrtom je razdoblju drugačiji nego u trećem. Rekli smo već da je u trećem razdoblju ikavština napredovala na štetu ijekavštine, no to ne znači da su ijekavci prelazili u pisanju na ikavštinu, nego da su se aktivizirali ikavski krajevi, koji u drugome razdoblju još šute. Postoji doduše u trećem razdoblju i tendencija da se generalizira uporaba ikavice, i to baš na području redodržave, što je i razumljivo zbog ijekavsko-ikavskoga omjera na njezinu terenu i zbog promjene razmjernoga udjela u migracijama (odljev u 16. stoljeću pogodio je prvenstveno ikavske krajeve, u 17. stoljeću ijekavske). Neki je utjecaj mogla imati i činjenica da su oni čakavci s kojima je postojao dodir, bili također ikavci. Dubrovački utjecaj i prestiž donekle je neutralizirao sve te momente, ali očito je da on u tijeku trećega razdoblja pokazuje silaznu liniju.

U četvrtom se razdoblju odnosi mijenjaju. U boljim uvjetima za Dalmaciju i Slavoniju nakon njihovih konsolidacija po oslobođenju od Turaka ugled dubrovačke tradicije opet dobiva na težini – u težim vremenima nije se bilo na to mislilo. Bosna je pak sada u težem položaju, a potreba bosanskohercegovačkih franjevacu da utječu na jezični razvoj kod katoličkoga pučanstva na cijelom štokavsko-južnočakavskom području, sada ima sve manje uvjeta da se nametne: smanjuje se teren njihovih ingerencija, postaju sami postepeno ovisni o svojim nekadanjim krilima u Dalmaciji i Slavoniji, a u duhu racionalizma, prosvjetiteljstva, جوزefinizma, Napoleonove epizode u našim krajevima i sl. nastupa stanovita neutralizacija duhovnoga života i u Slavoniji i Dalmaciji. Dio slavonskih pisaca i dalmatinski pisci na čelu s Kačićem nastavljaju i usavršavaju svaki na svoj način razvojne linije iz trećega razdoblja, ali Reljković i slični pisci već su posve nova pojava. Osim toga, četvrto razdoblje počinje već razbijati hrvatsku jezičnu dihotomiju na kajkavsko-sjeveročakavski i štokavsko-južnočakavski dio – Slavonija sve više komunicira s kajkavskim terenom, Dalmacija, osobito nakon priključenja Dubrovnika i nakon Napoleonova pada, sve više sa širim kvarnerskim područjem, koje ju onda dalje povezuje prema sjeverozapadu. A na tim svim terenima brojna prevlast ikavaca na štokavsko-južnočakavskom području nije više tako snažan argument u usporedbi s dubrovačkim prestižem. To je razumljivo, jer zapadni kompleks nije ni ikavski ni ijekavski: čakavci na tom terenu uglavnom ili nisu čisti ikavci, ili su naprosto ekavci, a kajkavci za laika mogu nalikovati ekavcima. Ikavaca ima samo u Lici, no to je premalen broj da bi bez kulturnoga i ekonomskoga prestiža mogao bitnije utjecati.

Prema tomu, u četvrtom se razdoblju tezulja opet počinje naginjati u korist ijekavštine, i pojedini slavonski pisci, iako sami ikavci, počinju pisati i ijekavski. Ima jedan prilično siguran pokazatelj koji pojedinim razdobljima signalizira kakve su razvojne tendencije. Tako su u prošlosti čakavci pisali štokavski, ali ne i obratno. Knjige tiskane bosančicom pretiskivale su se latinicom, ali

opet ne i obratno. Pojedinci s područja istočnobosanskoga ili slavonskoga dijalekta pisali su novoštokavski, ali nitko nije postupio obratno. Tako i sada, u četvrtom razdoblju, imamo ikavaca koji pišu ijekavski, ali ni u Slavoniji ni u Dalmaciji nema obratnih slučajeva. No četvrto razdoblje ipak nije izvršilo izbor između ikavštine i ijekavštine – ta će zadaća preostati prvoj fazi petoga razdoblja, srednjim desetljećima 19. stoljeća.

U četvrtom razdoblju, od Kačića i Reljkovića do hrvatskoga narodnog preporoda, možemo već govoriti o jednom standardnom novoštokavskom jeziku u nastajanju, i to za sve Hrvate izuzev kajkavce. Gramatička, leksička i frazeološka ujednačenost daleko su uznapredovale, razvija se u praksi upotrebna norma, iako još nema kodifikacije, što ne znači da nije bilo ni pokušaja. Uz izostanak kodifikacione norme i ostajanje kajkavaca izvan sfere toga jezika, slabe su točke zapravo tri: (orto)grafijska neujednačenost, neodlučnost prema nekim razvojnim procesima koji su se dovršavali u hrvatskim novoštokavskim govorima, dakle u dijalekatskoj osnovici toga jezika (npr. pitanje novoštokavske deklinacije), i kao treće, kolebanje između dviju boja, ili točnije, dviju nijansa novoštokavštine – nazovimo jednu šćakavskom i drugu štakavskom, iako se, naravno, ne radi samo o skupinama *št* i *šč*, koje na osi sinkronije nemaju veliku važnost (zbog svoje niske učestalosti).

Među tim trima kritičkim točkama nisam nabrojio ijekavsko-ikavskoga dvojstva – dvojstvo u jednoj sustavnoj, pravilnoj i lako uočljivoj pojedinosti ne ometa bitno jezičnu standardizaciju, takvih pojava ima i u mnogim nacionalnim standardnim jezicima (odnos *s* i *z* u talijanskome, *sx-* i *zh-* u češkome, pravila za *sandhi* u poljskome i sl.). To dvojstvo ne bi dakle bilo bitnom preprekom ni da je preživjelo u petom razdoblju, kao što ijekavsko-ekavsko dvojstvo nije danas kakvom osobito teškom preprekom srpskoj kulturi i civilizaciji. No ostala su tri pitanja bila važna.

Prvih dvaju četvrto razdoblje nije riješilo i ostavilo ih je u naslijeđe petomu, ali treće je pitanje u tome razdoblju zapravo riješeno, i kad se poslije kajkavci odlučuju pridružiti postojećemu štokavskom pisanom jeziku u tridesetim godinama 19. stoljeća, ono se više ne postavlja.

Bio je cio niz razloga koji su odlučili u korist »štakavske boje«. Prije svega, kad je već razvoj pisanog jezika išao još od prethodnih razdoblja u novoštokavskome smjeru, onda je bila važna činjenica da su svi hrvatski štakavski govori novoštokavski, uključujući i kasniji Dubrovnik, s njegovom važnosti i prestižem, dok je među šćakavskim govorima bilo i nenovoštokavskih. Argument vezanje s kajkavskim i čakavskim terenima nije imao snage, proces u štakavsku korist počeo je još u trećem razdoblju, kada je dihotomija na zapadni, kajkavsko-sjeveroćakavski i istočni, štokavsko-južnoćakavski kompleks bila najjača; prema tomu, valjalo bi se obazirati praktički samo na južne čakavce, koji su bili periferijom istočnoga kompleksa. Osim svega toga, štakavski su govori

bili međusobno sličniji, a među šćakavskim je ipak bilo više razlika. Zato već u trećem razdoblju počinje miješanje šćakavskih i šćakavskih crta u pisaca sa šćakavskoga terena (što je, kako smo vidjeli na početku, otežavalo današnjim filozofima historijskodijalektološka istraživanja franjevačkih pisaca), a nastavilo se i u trećem razdoblju, kako se najbolje vidi iz poznatih Meretićevih monografija o jeziku slavonskih i dalmatinskih pisaca 18. stoljeća. U četvrtom se razdoblju taj proces i završio, dijalekatska osnovica standardnoga jezika dobila je boju prosjeka u hrvatskim šćakavskim novošćakavskim govorima.

Peto razdoblje započinje s hrvatskim narodnim preporodom. Preporod premešta težište hrvatskoga jezičnog razvoja u Zagreb dvama odlučnim integracionim zahvatima: napušta se kajkavski pisani jezik, koji je inače također bio na putu da se pretvori u izgrađen standardni jezik, i tako se postiže jezična integracija u novošćakavskome tipu, a ujedno se odlučno ujedinjuje grafija, i to na novim osnovama, bez kakva jačeg oslonca u tradiciji. U oba se slučaja radilo više o činu nego o procesu, i nije bilo većega protivljenja, bar ne s nadregionalnoga stanovišta. Grafija se ubrzo ustalila, iako je bilo kolebanja, najduže s jatom, ali su se sada pojavili pravopisni problemi, koji će se rješavati u cijelom petom razdoblju. U prvoj polovici petoga razdoblja konsolidirala se dakle grafija, a pravopisnim pitanjima počinje rasti važnost. U jezičnom pogledu problemi što su najbolje uočljivi u oblicima množinskih padeža, u prvoj fazi još nisu zaoštreni, oko njih će tek u drugoj polovici ratovati tzv. škole, ali zato je prva polovica petoga razdoblja postepeno i ne bez otpora uklonila ikavsko-ijekavsko dvojstvo, definitivno tek oko 1870., ako ne uzimamo u obzir periferijske retardacione pojave, koje su i taj rok daleko prekoračile. Prema tomu, krivo je inače uobičajeno mišljenje da je ijekavština prevladavala već u preporodno doba.

Druga faza petoga razdoblja riješila je do početka 20. stoljeća i dva posljednja pitanja: izbor između morfonološkoga i fonološkoga pravopisa (odnosno, kako se to popularno ali netočno naziva: etimološkoga i fonetskoga) u korist fonološkoga načela, i izbor između starije deklinacije i prave novošćakavske, u korist novošćakavske. Oko tih pitanja vodile su borbu »škole«, i shvaćanja koja nisu pobijedila pozivala su se na ostale slavenske jezike pa su i hrvatski i srpski i drugi slavisti uzimali riječ. U cijelom je pak petom razdoblju bio jak utjecaj Karadžićeva ugleda, tako da se u Hrvatskoj stvorila i jedna škola koja je zastupala poglede Vuka Karadžića (Daničić, Budmani, Broz, Iveković, Maretić) i koja je svoju djelatnost protegla i u 20. stoljeće (Maretić, Boranić). Ta je škola zastupala shvaćanja koja su u jezičnom i pravopisnom razvoju prevladavala na razmeđu stoljeća, ali život nije prihvatio njezinih doktrinarnih zahtjeva u pojedinostima koje nisu zastupane u hrvatskim novošćakavskim govorima (brojevi s *-oro*, naglasci kao *mène*, za *mène*, *želimo*, *čitáte* i sl.). Drugim

riječima, ta je škola pobijedila u onome što je i inače bilo na razvojnoj liniji – i m o ž d a je u samo jednoj pojedinosti uspjela preko toga (zamjena prefiksa *nje-* s *ne-* u zamjeničkim riječima).

U procesima petoga razdoblja sudjelovao je i niz bosanskohercegovačkih franjevac, i sam fra Grgo Martić i njegovi već spomenuti drugovi. Martić je u mladosti bio vatren »ilirac«, a u općim idejnim značajkama njegove epohe (uključujući i jezične i književne poglede) mogao je dobiti mjesto koje premašuje njegov objektivni potencijal. Jezikom, tematikom i duhom svojih djela on je izvršavao društvenu narudžbu kasne književne romantike, a u hrvatskoj su filologiji romantična shvaćanja živjela i duže, ne samo nego u književnosti već i duže nego u ukusu publike. On je zapravo pisao za bosanskohercegovačke potrebe, ali u Hrvatskoj su mu djela bila primana i kao primjer živoga štokavskog jezika s pravih izvora narodnoga govora, pa se on malo i povodio za takvim očekivanjima.

U samom jeziku Martićevu, izuzmemo li mlade godine kada se služi i slavjanoserbskim izražajnim arsenalom, imamo zapravo nastavak jezične prakse iz četvrtoga razdoblja, samo djelomično pod utjecajem procesâ koji su se odvijali u samoj Hrvatskoj u petom razdoblju. Već sama činjenica da se to ne primjećuje na prvi pogled – govori nam kolika je bila važnost četvrtoga razdoblja i koliki je ono posao izvršilo.

U njegovu jeziku ima još ostataka šćakavizma (Martić je iz kraja na šćakavsko-štakavskoj granici, a živio je najviše na šćakavskom terenu), ali samo u onim kategorijama u kojima četvrto razdoblje nije dovršilo šćakavizaciju, kao što su prezenti glagolâ na *-skati*, pa su tu onda šćakavizam ili dvojstvo ostali i do danas, ali i u tim primjerima ima Martić i št: *tištu*, *bištu* (92, u sroku), *ište* (177, 189, 243). Iznimno se još nađe i sufiks – *išće* (*pašišće* 59, *ročišće* 88 – 3x), ali redovno je *-ište*. Utjecaj starije literature također je nazočan, samo je teško reći što je naslijeđeno iz bosanskohercegovačke tradicije dalmatinizama, a što Martić duguje suvremenom »dubrovnikovanju«: *tve* (= tvoje, 43, iz rane faze), *jurve* (59) i sl. Oblik *mešta* (59) Martić u »Osvetnicima« duguje svojoj »slavjanoserbstvujušćoj« fazi. Inače su mu u jeziku prisutni bosanski dijalektizmi: *njiha* (= njih, 77, 199), *naniđe* (172), *biva* (adverb, 169, 211, 224), *nje* (ak. pl., 91, 194), *rijet* (= reći, 109) itd., s time da posljednja dva primjera mogu pripadati i tradiciji, iako su zastupani u bosanskim govorima. Zanimljivo je da je prefiks *nje-* rijedak (*njeki* 91, 92, *njekakove* 173, *njekakav* 202, *njekoliko* 269), a *ne-* je posve redovno. To iznenađuje, jer je *nje-* u Martićevo doba ne samo bosanski dijalekatski oblik nego i standardan, a u tekstu se nalazi drugi bosanski ijekavizam u *sirot-*, *sirom-*, koji nije bio ni tada standardan (*sjerotne* 59, *sjerotinske* 75, *sjerotinja* 92 itd.).

Pokazalo se da je za ocjenu udjela bosanskohercegovačkih franjevaca u stoljetnim hrvatskim procesima na putovima jezične standardizacije potrebno po-

krenuti veoma mnogo pitanja – da je prije nego što bi se takva ocjena i mogla konkretnije dati, potrebno orisati mnogo šire okvire. Ali mislim da su zasluge Bosne Srebrene jasno vidljive i iz ove okvirne skice, da je jezični doprinos skromnih franjevačkih pisaca, od kojih mnogi nisu našli svoje mjesto u Enciklopediji Jugoslavije, bio svakako veći nego što se to može uočiti neposrednim pojedinačnim i izoliranim obrađivanjem pojedinaca.

MOŽEMO LI ŠTO U TEKSTOVIMA FRA GRGE MARTIĆA NAĆI JEZIČNO INSPIRATIVNIM I DANAS?*

Krunoslav Pranjić

Pitam se autosugestivno. Dakako, da – odgovaram si, odgovaram na glas i afirmativno ne samo zbog etikecije što bi jubilejnom trenutku imala biti jedino primjerljivom. Odgovorio bih tako i u svakoj drugoj prilici nakon trijezne ekspertize.

A u čemu bi se to potencijalno inspirativno sastojalo? U modelima, u tipološkim konstantama njegove narativne, memoarske proze. Nakanio sam ih imenovati i ponešto raščlaniti filološkim, jezično-stilskim komentarom i tek nakon toga popratiti subjektivnom svojom interpretacijom, sudom ili ocjenom, sve to poduprijevši uvjerenjem da Martićev prozni izraz, njegovi jezično-stilski postupci dobrano zavređuju da budu virtualnim inspirativnim vrelom i sedam desetljeća pošto bjehu fiksirani; da sliku detaljiziram: kazavši inspirativnim vrelom, nikako ne mislim slijepo imitativnim uzorom.

No prije dokaznoga postupka potrebna mi je digresija-dvije.

Prva: očito, tako sam *in medias res* najavio: po analitičkoj srijedi bit će jedini Martićev, konzistentan, prozni predložak – njegova *Zapamćenja*.¹ Zbog profesionalne preciznosti, za koju ne bih da prijede u deformaciju precioznosti, valjalo bi, držim, postaviti izazov, relevantno tekstološko pitanje: govorit će se dakle o jedinicama pripovjedno-kompozicijskih postupaka iz aspekta njihove stilske obilježenosti, a zna se da tekst *Zapamćenja* nije Martićev autograf nego stenogram (Martić bi rekao: brzopis) »koji bilježen bješe po nasjemu ustmenomu kazivanju od gospodina brzopisca Janka Koharića iz Zagreba u Samostanu Kreševu d. 15. kolovoza 1901«. ²

* I ovo je tekst referata pročitana na simpoziju o fra Grgi Martiću (v. napomenu na str. 37.).

¹ Citirat ću izdanje Knjižare JAZU, Zagreb, 1906.

² Tako je fotokopijski registrirano u Martićevu autografu na početku navedenog izdanja.